

- ім. В. Стефаніка. Відділ україніки. Відділення «НДЦ періодики»; наук. ред. – консульт. М. М. Романюк; відп. ред. Л. В. Сніцарчук: У 2 т. / К. Курилишин. – Львів, 2007. – Т. 1: А-М. – 640 с.
22. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.) Історико-бібліографічне дослідження / НАН України. ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ україніки. Відділення «НДЦ періодики»; наук. ред. – консульт. М. М. Романюк; відп. ред. Л. В. Сніцарчук: У 2 т. / К. Курилишин. – Львів, 2007. – Т. 2: Н-Я. – 592 с.
23. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної періодики: монографія / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаніка. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського / К. Курилишин. – Львів, 2010. – 328 с.
24. Наші хиби й помилки // Рогатинське Слово. – Рогатин. – 1941. – Ч. 3 (30 липня). – С. 1.
25. Несторко М. Мої переломові хвилини / М. Несторко // Рогатинське Слово. – Рогатин. – 1941. – Ч. 6 (9 серпня). – С. 2.
26. Об'єднали нас політично, повернули до Церкви // Українські Щоденні Вісти. – Львів. – 1941. – Ч. 1 (5 липня). – С. 1.
27. Поголоски? // Воля. – Копичинці. – 1941. – Ч. 4 (14 серпня). – С. 1.
28. Перед маєстатом неповинної крові // Жовківські вісті. – Жовква. – 1941. – Ч. 6 (27 липня). – С. 1.
29. Перше свято звільненого народу // Жовківські вісті. – Жовква. – 1941. – Ч. 3 (15 липня). – С. 3.
30. Расевич В. Політика пам'яті і подолання міжнаціональних стереотипів в сучасній Україні / В. Расевич // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні: кол. монографія; за ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – С. 53–71.
31. Свята війна // Турчанські вісти. Турка. – 1941. – № 3 (24 липня). – С. 1.
32. С. К. Більшовицько-жидівські злочинці / С. К. // Львівські вісті. – Львів. – 1941. – Ч. 8 (17/18 серпня). – С. 1–2.
33. Уманські жертви // Воля. – Копичинці. – 1941. – Ч. 12 (12 жовтня). – С. 1.
34. Фостачук О. О. Соціальна пам'ять як соціокультурний феномен: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. О. Фостачук; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 19 с.

УДК 327.33

Максимець Б. В.

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ 1943 РОКУ: ПОШУКИ ШЛЯХІВ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ

З'ясовується вплив подій 1943 року на Волині на суспільно-політичне життя в Україні та Польщі на сучасному етапі, аналізуються спроби досягнення українсько-польського порозуміння щодо цього питання, розробляються можливі шляхи примирення та співпраці між представниками обох сторін у контексті Волинської трагедії.

Ключові слова: Волинська трагедія, українсько-польське примирення, українсько-польські взаємини, суспільно-політичне життя.

Максимець Б. В. Волинская трагедия 1943 года: поиски путей украинско-польского примирения.

Выясняется влияние событий 1943 года на Волини на общественно-политическую жизнь в Украине и Польше на современном этапе, анализируются попытки достижения украинско-польского взаимопонимания по этому вопросу, разрабатываются возможные пути примирения и сотрудничества между представителями обеих сторон в контексте Волинской трагедии.

Ключевые слова: Волинская трагедия, украинско-польское примирение, украинско-польские отношения, общественно-политическая жизнь.

Maksimets B. V. Volhynian tragedy in 1943: the search for ways of Ukrainian-Polish reconciliation.

The impact of events of 1943 in Volhynia on the socio-political life in Ukraine and Poland at the present stage is examined, attempts to achieve the Ukrainian-Polish agreement on this issue are analyzed, possible ways of reconciliation and cooperation between the representatives of both sides in the context of the Volynian tragedy are developed.

It was determined that the reconciliation on the Polish-Ukrainian conflict in 1943 is a multistep process. It includes analysis and assessment of the situation, the choice of ways to achieve mutual understanding, forming an action plan, its implementation, assess the effectiveness of actions. If we look at the issue from both sides, it can be understood that both the Polish and the Ukrainian side has its own vision due to historical facts.

It was discovered that the reasons for drawing attention to the Polish-Ukrainian conflict in 1943 at the present stage is the personal interests of certain political parties and a desire to foment ethnic conflict in order to gain the support of voters, as well as external influences, particularly from Russia.

The arguments of both countries and their representatives are often subjective understanding of the events of 1943 in Volhynia, manipulation of facts and figures witnesses, archival documents.

It was established that the key to understanding of Volhynia events can be objective attitude to historical facts cooperation for reconciliation, but the most important is the willingness for reconciliation between the parties.

We offer the following recommendations to achieve consensus on Ukrainian and Polish events in Volhynia in 1943. First, about the old images and historical injustice and act to achieve common goals forget. Second, as much as possible to cooperate and to discuss topics of common history of Ukraine and Poland. Third, continue to pursue dialogue between the parties including politicians, historians, political scientists leaders' opinion. Fourth, a common institution for the study of problems and contradictions between the two sides with researchers, members of the public create.

Key words: Volhynian tragedy, Ukrainian-Polish reconciliation, Ukrainian-Polish relations, social and political life.

Постановка проблеми. В історії кожного народу бувають як світлі, так і темні віхи. Волинська трагедія – драматична сторінка українського минулого, що впливає на суспільно-політичне життя нашої держави до сьогоднішніх днів.

Упродовж останніх років представники як української, так і польської влади активно займаються волинським питанням. Спекулювання подіями 1943 р. стало такою собі піар-акцією, до якої вдаються окремі політичні сили як в Україні, так і в Польщі для здобуття підтримки в певних сегментах електорату. Несподівані ухвалені рішення польського сейму, неприємні заяви народних депутатів від Партії регіонів та КПУ, які можуть розпалити міжнародний конфлікт, зумовлюють потребу дослідження проблеми українсько-польського примирення у контексті Волинської трагедії 1943 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українсько-польський конфлікт на Волині 1943 р. досліджується вже не перший рік. Зокрема, заслуговують на увагу останні дослідження та публікації таких авторів, як О. Баган, В. В'ятрович, І. Гаваньо, М. Генік, Я. Годун, Б. Гудь, І. Ільюшин, О. Калакура, С. Махун, Г. Мотика, І. Ольховський, І. Патриляк, Е. Семашко, І. Сюдюков, В. Філяр, Г. Хрицюк, Б. Червак. У цих працях подається передусім історичний погляд на Волинську трагедію, розглядається вплив цих подій на сучасний характер українсько-польських відносин. Також у них спростовується багато міфів навколо подій на Волині 1943 р., наприклад те, що тільки українці були в цьому винні або те, що постраждали були тільки з боку поляків. Звертається увага на той факт, що прояви певної ненависті чи суму відносно протистояння на Волині має згубну дію на взаємини між Україною та Польщею. Проте в останніх наукових розвідках недостатньо звернута увага на пошук шляхів українсько-польського примирення щодо подій 1943 р. на Волині.

Мета дослідження. Метою статті є з'ясування впливу подій 1943 року на Волині на суспільно-політичне життя в Україні та Польщі на сучасному етапі, аналіз спроб досягнення українсько-польського порозуміння щодо цього питання, розроблення можливих шляхів примирення та співпраці між представниками обох сторін у контексті Волинської трагедії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна пов'язана з Польщею не перше століття. Сотнями років формувалися відносини українців та поляків. У нашій спільній історії було немало проблем, хоч інколи бували і світлі сторінки. Але охарактеризувати такий складний механізм відносин між українцями і поляками, що в історії займали різні місця, гордяться різними подвигами і предками, майже нереально. Можна вловити тільки відлуння часів та стосунків між народами. Проте ми спробуємо зробити висновки на основі недавньої історії.

Останнім часом у Польщі спостерігається тенденція до зниження терпимості щодо протилежних трактувань історичних подій, особливо на тлі прославлення УПА та Степана Бандери в деяких частинах України. Так, польський сейм 20 червня 2013 р. ухвалив заяву щодо сімдесятиріччя Волинської трагедії, в якій події 1943 р. названі етнічною чисткою з ознаками геноциду [16]. У ній, зокрема, йдеться, що «9 лютого 1943 р. нападом загонів УПА на волинське село Паросля почалася груба акція фізичного знищення поляків, яка проводилася бандерівською фракцією Організації українських націоналістів та Українською повстанською армією» [16]. У документі також наголошується, що жертвами антипольської акції УПА стали близько 100 тисяч поляків. За ухвалення такого тексту документа проголосувала більшість депутатів верхньої палати польського парламенту. Звичайно, такі заяви підривають дружні українсько-польські відносини. До того ж польські видання публікують матеріали, в яких українсько-польський конфлікт однозначно розглядається як геноцид польського населення на території Волині [13, с. 34].

З іншого боку, Польща вбачає інтерес у союзі з Україною, адже тоді Польща набирає суттєвої ваги в очах інших європейських держав і має змогу зрівнятися за політичною вагою з Німеччиною. Виступаючи 5 березня 1998 р. у Сеймі Республіки Польща, Б. Геремек мав усі підстави стверджувати, що «незалежна Україна має ключове стратегічне значення і для Польщі та її безпеки, і для стабільності у всьому регіоні. Збереження привілейованих відносин з Україною сприяє зміцненню європейської безпеки» [20]. Проте особливий наголос на проблемних питаннях історичної пам'яті, використання їх як засобу боротьби за електорат псує українсько-польські відносини.

У цілому можна побачити яскраво виражену потребу Польщі бачити біля себе незалежну, сильно і головне дружню Україну. Тому негативний розвиток подій, пов'язаних з Волинською трагедією, не в інтересах Польщі, а, отже, об'єктивний діалог для примирення обох сторін можливий. Адаже основним змістом польсько-українських відносин після Другої світової війни був пошук шляхів міжнародного примирення з метою зміни геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі (ЦСЕ), здобуття незалежності і подолання тоталітаризму [6, с. 185].

Якщо виважено подивитися на події 1943–1944 рр. на Волині, можна зрозуміти, що проблеми власне і немає. Вона настільки несуттєва, що в минулому її не розглядали. Варто подякувати українсько-польським політикам, що привернули увагу істориків, політологів до цієї проблеми. На даний час Волинську трагедію дослідило багато українських учених. Зокрема, О. Калакура стверджує, що польсько-українське протистояння на завершальному етапі Другої світової війни значною мірою було інспіроване третьою силою – гітлерівським окупаційним режимом і радянським партизанським рухом із більшовицькою пропагандою, внаслідок чого воно переросло у збройний конфлікт, що призвів до великих людських втрат із обох сторін [11, с. 323]. На думку М. Геніка, передумови конфлікту були сформовані задовго до початку Другої світової війни, коли застосовувалася у II Речі Посполитій політика Сокальського кордону та підтримувався полонофільський табір [7, с. 38]. За твердженням І. Ільюшина, головними причинами українсько-польського конфлікту часів війни стали погляд на Волинь поляків як на свою територію і прагнення ОУН-Б нейтралізувати претензії поляків на Волинь та Галичину [9, с. 65–66]. Учений також вважає, що визначальним у взаєминах між українцями і поляками регіону був саме воєнний чинник, тоді як територіально-політичний, етноконфесійний, соціальний та всі інші слугували тільки тлом конфлікту [8, с. 150]. Відомий дослідник волинського протистояння Б. Гудь підтримує концепцію про його глибоке історичне коріння, причини якого слід шукати у тих суспільних відносинах, що склалися в українському селі, зокрема на Волині, ще наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [1; 17]. Таким чином, підпадає під сумнів традиційна для польської історичної науки концепція, згідно з якою всю вину за волинські події 1943 р. несуть ОУН і УПА. Цей погляд відстоює зосібна польський історик Г. Мотика [2, с. 4–8].

«Реконструкція подій минулого – справа істориків, а не політиків, – наголошує С. Махун, – які намагаються використовувати одну з найдраматичніших і найкривавіших подій польсько-української історії у своїх електоральних інтересах. Тому лише після остаточного погодження позицій польських та українських дослідників цієї трагедії можливий консенсус» [12, с. 21].

На надмірну політизацію теми польсько-українського конфлікту звертає увагу В. В'ятрович, яка, на його думку, «досі стоїть на заваді не лише спроб об'єктивно розібратися в причинах та перебігу війни, але й належно вшанувати її жертви з обох боків» [4, с. 254]. Учений вважає, що активізація політичних дискусій довкола волинського протистояння є наслідком зростання в сусідній державі впливів радикальних правих сил, зокрема так званих кресов'яцьких організацій, а також перипетій внутрішнього становища в Польщі, боротьби політиків за електорат і між собою, ситуації в Україні і навіть Росії [3]. На останній аспект звертає увагу також Б. Гудь, який твердить, що напруга у польсько-українських стосунках в інтересах Росії, яка намагається втягнути Київ у сферу своїх впливів [17].

Донині польські видання інколи застосовують не зовсім історично доведені факти для образу гідності українців, на що звертає увагу А. Портнов. Він наводить у цьому контексті уривок з публікації у правому тижневику «Do Rzeczy»: «Нечувані злочини під час бунту Хмельницького, Коліївщини, Уманської різанини, й нарешті акції ОУН-УПА спричинили те, що багато поляків приписує українцям схильність до особливої жорстокості, звирячості...» [14]. Прочитавши цей уривок, людина, яка має хоча б уявлення про історію України, здивовано зведе брови. Важко зрозуміти мету вищепроцитованого, але воно характеризує радикальну сторону польського бачення волинського протистояння. Проте серед чільних польських діячів є чимало об'єктивних людей. Зокрема, до таких належить вже згаданий історик Г. Мотика, якого частина польських правих вважає українським націоналістом, однак їхні прямі опоненти, українські праві, трактують його як польського шовініста [5]. Також варто відзначити депутата польського сейму українського походження М. Сича, який намагається виважено трактувати польсько-українське спільне минуле: «...Для багатьох українців УПА є тим, чим для поляків – Армія Крайова. Армія, яка боролася за незалежність своєї держави... Коли поляк із українцем сваряться, хтось інший потирає руки» [10].

Як бачимо, в Україні і Польщі є розбіжності у плані досягнення згоди у трактуванні польсько-українського конфлікту 1943 р. Українська сторона має своє бачення волинської трагедії, і воно суттєво відрізняється від польського погляду на проблему. Кожна зі сторін через почуття патріотизму не може оцінити проблему об'єктивно. Це перешкоджає досягненню примирення щодо волинських подій 1943 р. Варто брати до уваги і той факт, що у польській та українській державах є чітко налаштовані радикали, які не готові шукати компромісу, який задовольняв би обидві сторони.

Українські історики намагаються спростувати теорію геноциду польського народу. Вони наводять приклади абсолютно зневажливого ставлення до українців, образ українського народу та відкидання його права на ідентичність [1, с. 4]. Натомість польські культурні діячі вносять поправку у проект резолюції до 70-річчя Волинської трагедії, згідно з якою події на Волині визнаються «геноцидом» поляків [15].

Соціологічні опитування свідчать, що більшість поляків (64 %) вірять у можливість знайти спільну мову між поляками та українцями. 19 % опитаних вважають, що повне порозуміння між обома народами – неможливе. 17 % не знають, що відповісти. При цьому поляки не дуже охоче йдуть на компроміси в історичних питаннях. Тільки 33 % опитаних вважають, що в ім'я добросусідських стосунків треба забути про історичні образи. 58 % переконані, що незалежно від стосунків між державами треба дізнаватися всю правду про події минулого. 9 % не

мають своєї думки з цього приводу. 21 % оцінює відносини між обома державами як «позитивні», 16 % – як «погані», а 39 % – як «ані добрі, ані погані». 24 % не захотіли відповідати [19]. З огляду на цифри, наведені вище, можемо констатувати той факт, що ситуація все ще досить напружена, хоч ми і не можемо відкинути ті позитивні зрушення, які показали результати соціологічних опитувань. Адже все-таки 64 % громадян Польщі вірять у можливість діалогу між двома сторонами і знайдення спільної мови.

Нам залишається тільки сподіватися на якомога швидше польсько-українське примирення щодо волинського аспекта взаємин. Польща була і залишається одним із найважливіших союзників України в європейській спільноті. Ми можемо запропонувати такі шляхи до примирення. По-перше, встановлення діалогу між сторонами та включення в нього якомога більшого числа представників еліти та інтелігенції для вирішення проблеми. По-друге, спільне вивчення історичних документів для досягнення об'єктивного погляду на перебіг історичних подій на Волині 1943 р. По-третє, об'єктивне та ґрунтовне визначення участі обох сторін в конфлікті.

Офіційно процес примирення розпочали у 2003 році президенти Л. Кучма і А. Квасневський, які сказали важливі і довгоочікувані слова: пробачаємо і просимо пробачення. У 2006-му його продовжили В. Ющенко і Л. Качинський, відкривши у селі Павлокома пам'ятники замордованим українцям і полякам.

Отож, треба назвати кілька шляхів розвитку примирення: 1) розвиток активного діалогу; 2) спільне тлумачення історичних фактів; 3) поширення об'єктивних оцінок історичних подій. Як українська, так і польська сторона мають діяти до об'єктивного погляду на волинську трагедію, забути усі незгоди з цієї проблеми. Нині ж можна виділити позиції, в яких українські та польські історики досягли згоди, й ті, де представники двох сторін є поки що далекими від порозуміння. До перших пунктів належать: 1) визнання подій на Волині 1943 року нелюдськими і згода з тим фактом, що винищені були як поляки, так і українці; 2) розуміння потреби у примиренні між двома народами; 3) усвідомлення того факту, що каяття є єдиним шляхом до прощення; 4) згода з тим фактом, що з обох сторін були достойні люди, які загинули в подіях 1943 року; 5) потреба у діалозі. Серед других називаються такі: 1) що було поштовхом до трагедії, можливо замовники, накази та чого вони стосувались; 2) об'єктивна оцінка жертв з обох сторін конфлікту; 3) характер антипольської акції на Волині; 4) роль Організації українських націоналістів в подіях що відбулись на Волині 1943 року; 5) роль Речі Посполитої у виникненні передумов майбутньої трагедії [18, с. 3].

Порозумітися двом народам, українському та польському, життєво необхідно, оскільки від цього значною мірою залежать геополітичні процеси в Європі, а також європейське майбутнє України зокрема. Адже цілком мав рацію видатний польський кінорежисер Єжи Гофман, який стверджував, що від українсько-польських кривавих конфліктів минулого завжди вигравала третя сторона (або треті сторони), проте ніколи – наші країни. [18, с. 3].

Висновки. Таким чином, досягнення примирення щодо польсько-українського конфлікту 1943 р. є багатоступінчастим процесом, який містить у собі аналіз та оцінку ситуації, вибір шляхів досягнення порозуміння, формування плану дій, його реалізацію, оцінку ефективності дій. Якщо розглядати питання з обох сторін, то можна зрозуміти, що як польська, так і українська сторона має власне бачення проблеми з огляду на історичні факти.

Причинами привернення уваги до польсько-українського конфлікту 1943 р. на сучасному етапі є особисті інтереси певних політичних партій та бажання розпалити міжнаціональний конфлікт з метою отримання підтримки виборців, а також зовнішній вплив, зокрема з Росії.

Аргументами обох держав та їх представників є часто суб'єктивне розуміння подій 1943 року на Волині, маніпуляції цифрами та фактами, свідченнями очевидців, архівними документами.

Основним шляхом до порозуміння щодо волинських подій може бути об'єктивне ставлення до історичних фактів, співпраця для примирення, але найважливішим є бажання до примирення між сторонами.

Як бачимо, роль Волинської трагедії в сучасному суспільно-політичному житті України та Польщі досить суттєва. Вже сімдесят років ця подія створює резонанс в українсько-польському суспільстві. Багато думок і праць було присвячено цій проблемі. Але знати про цю подію не так важливо, як зрозуміти, чому вона так яскраво відбилась у пам'яті сотень тисяч, ба навіть мільйонів.

Тому найголовніша мета – це зрозуміти, як діяти далі в непростій суспільно-політичній ситуації, що склалась як в Україні, так і в Польщі. Спроба до примирення, обоюдної праці та дружніх стосунків – ось, мабуть, найголовніший вплив Волинської трагедії на сучасне суспільно-політичне життя в Україні та Польщі. Ця трагічна подія, хоч і принесла з собою багато смутку та горя, але її мета зараз вища, ніж просто чвари між сусідніми державами, а пошук вирішення і налагодження дружніх стосунків між двома народами.

Ми склали певні рекомендації для досягнення порозуміння українців та поляків щодо подій на Волині 1943 року. По-перше, забути про старі образи та історичні несправедливості та діяти для досягнення спільних цілей. По-друге, якомога більше співпрацювати та дискутувати на теми спільної історії України та Польщі. По-третє, надалі проводити діалоги між сторонами, включаючи політичних діячів, істориків, політологів, лідерів громадської думки. По-четверте, створити спільну інституцію для дослідження проблем та суперечностей між двома сторонами за участю дослідників, представників громадськості.

З огляду на сучасний стан польсько-українських відносин, такі рекомендації допоможуть порозумітися та примиритися щодо питання польсько-українського конфлікту на Волині 1943 р., для якого донині немає спільного визначення й навіть терміну, натомість використовується декілька: «волинська трагедія», «волинська різанина», «волинське протистояння», «волинський сегмент польсько-української війни», «друга польсько-українська війна 1942–1947 рр.» Це може дати позитивний результат обом державам, адже українсько-польські стосунки мають вагомe значення для Центрально-Східної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Волині не слід виривати з контексту [розмова з доктором історичних наук Б. Гудем / вів Б. Гук] // Наше слово. – 2013. – 28 квітня (№ 17) – С. 4.
2. Волинь 1943: сімдесята річниця злочину / автори проекту: Я. Годун, І. Мотика, І. Ілляшин [та ін] ; перекл. Р. Кабачей. – К. : Польський інститут у Києві, 2013. – 39 с.
3. В'ятрович В. Геноцидні ігри [Електронний ресурс] / В. В'ятрович. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/digest/2013/-06/21/126752/>.
4. В'ятрович В. Друга українсько-польська війна 1942–1947 рр. / В. В'ятрович. –

К. : Видавничий дім «Києво-Могилянської академії», 2011. – 288 с.

5. Гнатюк О. Війна у війні. УПА і АК без возвеличення і паплюження – [Електронний ресурс] / О. Гнатюк. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/13/35759/>.
6. Генік М. Міжнародне примирення у діяльності незалежних України і Польщі / М. Генік // Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу : у 3 т. – Жешів – Лівів – Івано-Франківськ : Вид-во «Biblioteka Kuriera Galicyjskiego», 2012. – Т. 2 : Презавантаження чи продовження? / за редакцією А. Кульчицького, І. Гурака, І. Слоти, М. Ровіцького, О. Бортняка. – С. 185–192.
7. Генік М. Політико-правова оцінка Волинської трагедії у процесі польсько-українського примирення / М. Генік // Панорама політологічних студій : науковий вісник РДГУ. – Рівне : РДГУ, 2012. – Вип. 9. – С. 38–44.
8. Льюшин І. Важка українсько-польська історична спадщина / І. Льюшин // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2013. – Ч. 74. – С. 144–152.
9. Льюшин І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. Пошук між двома правдами / І. Льюшин // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2013. – Ч. 74. – С. 64–71.
10. «Зараз не 1943-й, ми заслужили на примирення» [Електронний ресурс] : [бесіда з депутатом Сейму М. Сичем / розмовляв П. Решка]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/05/16/124176/>.
11. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті : монографія / О. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.
12. Махун С. Варшавське відлуння «Волині» / С. Махун // Дзеркало тижня. – 2013. – 26 квітня (№16). – С. 2.
13. Олексюк Б. Історична пам'ять може зіпсувати українсько-польські відносини / Б. Олексюк // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2008. – Ч. 17. – С. 30–37.
14. Портнов А. Волинь-1943. Актуальні польські дискусії [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/10/129988/http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/06/21/126702/>.
15. Сейму рекомендують називати події на Волині «геноцидом поляків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/short/2013/07/11/130046/>.
16. Сенат Польщі визнав події на Волині 1943 року «етнічною чисткою з ознаками геноциду» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1572938-senat-polszchi-viznav-podiyi-na-volini-1943-roku-etnichnoyu-chistkoyu-z-oznakami-genocidu>.
17. Суперечки про «геноцид» на Волині вигідні Росії [Електронний ресурс] : [бесіда з доктором історичних наук Б. Гудем / вів М. Галуцак]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/06/19/126446/>.
18. Сюдюков І. Волинська трагедія–1943: як розширити «простір згоди»? / І. Сюдюков // День. – 2013. – 19 червн. (№105). – С. 1, 3.
19. Третина поляків готова забути історичні образи на українців – соціологія [Електронний ресурс] : 22.08.2013. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/short/2013/08/22/134901/>.
20. Українсько-польські відносини [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>